

Марценюк Г.П.

кандидат мистецтвознавства,
доцент кафедри музичного мистецтва

Київський національний університет культури
і мистецтва

ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ ХАРКІВСЬКОЇ ВИКОНАВСЬКОЇ ШКОЛИ ТРОМБОНА

Анотація. В статті охарактеризовано культурно-історичні умови становлення й розвитку духового музичного мистецтва у Харкові. Підкреслено, що формування харківської духової виконавської школи було тісно пов'язане із загальним розвитком музичної культури міста, розглянуто творчо-педагогічну діяльність викладачів класу тромбона Харківської консерваторії – братів А. і Ю. Юр'янів Д. Катанського, М. Челпанова, Н. Рахліна, М. Кошиця, В. Туського, Б. Бакатанова та ін., проаналізовано їхні методичні принципи.

Ключові слова: Харківська школа тромбона; методичні принципи; педагогічна діяльність.

Аннотация. Марценюк Г.П. *Этапы становления и развития Харьковской исполнительской школы тромбона.* В данной статье охарактеризовано культурно-исторические условия становления и развития духового музыкального искусства в Харькове. Подчеркнуто, что формирование харьковской духовой исполнительской школы было тесно связано с общим развитием музыкальной культуры города. Рассмотрена творческо-педагогическая деятельность преподавателей класса тромбона Харьковской консерватории – братьев А. и Ю. Юрьянов, Д. Катанского, М. Челпанова, Н. Рахлина, М. Кошица, В. Туського, Б. Бакатанова и др., проанализированы их методические принципы.

Ключевые слова: Харьковская школа тромбона, методические принципы, педагогическая деятельность.

Annotation. Martsenyuk G.P. *Stages of becoming and development of Kharkov carrying school out of trombone.* In the given article it is described culture-historical terms of becoming and development of spirit musical art in Kharkov. It is underlined, that forming of Kharkov spirit carrying school out was interlinked with common development of musical culture of city. Creative-pedagogical activity of teachers of class of trombone of the Kharkov conservatory is considered - brothers A. and Yu. Yuryanov, D. Katanskiy, M. Chelpanov, N. Rahlin, M. Koshitsya, V. Tuskyy, B. Bakatanov and etc., their methodical principles are analysed.

Keywords: Kharkov school of trombone, methodical principles, pedagogical activity.

Надійшла до редакції 20.04.2011

Постановка проблеми. Питання, пов'язані з етапами становлення і розвитку Харківської виконавської школи тромбона, що не стали об'єктом музикознавчого дослідження. Це і обумовило вибір даної теми.

Практична цінність дослідження визначається адресною спрямованістю до музикознавців, істориків музики і виконавців на духових інструментах.

Постановка завдання. У пропонованій статті зроблено спробу розглянути питання, пов'язані з етапами становлення і розвитку Харківської виконавської школи тромбона.

Робота виконана за планом НДР Київського національного університету культури і мистецтва.

Результати дослідження. Питання дослідження української виконавської школи тромбона набуває особливого значення в сучасному науковому просторі. Зростання уваги до історичної спадщини спонукає науковців-дослідників звертатися до історичних джерел і, таким чином, повернути із забуття безліч історичних фактів, подій, імен несправедливо забутих видатних осіб, яскравих представників минулого.

Останнім часом з'являються дослідження вітчизняних науковців, присвячені розробці питань становлення і розвитку відомих виконавських шкіл. Особливий інтерес становить монографія В. Посвалюка «Мистецтво гри на трубі в Україні» та дослідження А. Карпяка «Флейтове мистецтво в музичній культурі Львова», у яких уперше проаналізовано історичний розвиток відомих виконавських шкіл в Україні.

Водночас, проблеми становлення і розвитку українського тромбонного виконавства ще не набули належного дослідження у наукових і методичних працях. Залишаються білою «плямою» творчі здобутки багатьох поколінь вітчизняних музикантів і педагогів, не узагальнено їхній виконавський і педагогічний досвід. Питання формування і становлення регіональних виконавських шкіл тромбона загалом залишилися поза увагою сучасних дослідників. Таким чином, актуальність і доцільність визначеної проблеми і зумовили вибір теми цієї статті.

Становлення та розвиток духового музичного мистецтва у Харкові пов'язано з загальним процесом розвитку культури міста. Перші згадки про музичне життя Харкова належить до початку XVIII ст. Професійне музичне мистецтво того часу репрезентували цехові музиканти, а також кріпосні оркестри, оперні і драматичні трупи заможних поміщиків. 1727 р. на Слобожанщині відкривається Харківський колегіум – найзначніший передовий просвітницький центр в Україні, 1765 року, при ньому було відкрито „додаткові класи”, в одному з яких вивчалось музичне мистецтво [2, с. 532].

Як свідчить письменник Квітка-Основ'яненко: „при класах з вихованців був повний оркестр музики і хор півчих, все під управлінням знаючого справу учителя Максима Концевича. Духовні концерти і інші п'єси, ним скомпоновані, славилися свого часу і далі Харкова. Під час приїзду Катерини II він на придворному балі диригував оркестром і удостоївся отримати багатого персня. Він же склав музику на вірші, що співалися при вході її величності до палацу” [3, с. 90-103].

Значну роль у розвитку музичної освіти в Україні відіграв Харківський університет, у якому працював Іван Матвійович Вітковський – один з найвідоміших учнів композитора Й. Гайдна. За домовленістю з попечителем Харківської учбової округи обов'язком Вітковського було навчати студентів гри на скрипці й фортепіано. Крім того, він диригував оркестром й писав музичні твори.

Як свідчить В. Богданов: „І. Вітковському значною мірою зобов'язана своїм розвитком музична культура Харкова, а також інших міст України того часу. Про це красномовно свідчать не лише окремі відомості про його життя і творчу діяльність, які дійшли до нас, але й виявлені газетні замітки і об'яви [1, с. 67].

Музичне життя Харкова значно активізувалося з відкриттям 1864 р. відділення ІРМТ, особливо після 1872 року, коли його очолив музичний діяч і диригент І. Слатін, що організував цього ж року музичні класи при ньому. Однак, класи гри на музичних інструментах, з деяких вагомих причин, були відкриті тільки 1886 року.

Викладати у класах духових інструментів було запрошено відомих музикантів того часу, представників іноземних виконавських шкіл: К. Кестнера, Ф. Прохазка, Ю. Юр'яна, Г. Гека та інших. Класи валторни, труби й тромбона більше тридцяти років очолювали брати Андрій та Юріс Юр'яни – вихідці з Латвії, випускники Петербурзької консерваторії, „які з властивою їм енергією й відданістю справі займалися вихованням молодих музикантів, здобувши величезної поваги з боку викладачів, учнів і міських любителів музики” [3, с. 203].

Поступово кількісний склад класів духових інструментів збільшувався і 1913 року досяг 39 учнів, які після закінчення училища поповнювали духові й симфонічні оркестри Російської Імперії. В подальшому багато хто з випускників Харківського училища стали видатними виконавцями й педагогами. В їх числі гобоїст Я. Куклес, який продовжив навчання в Берлінській консерваторії; М. Іванов – соліст – гобоїст оркестру Большого театру СРСР, професор класу гобоя Московської консерваторії; валторніст Г. Білоцерковський став професором Саратовської консерваторії; трубач П. Рязанцев, який протягом тривалого часу був солістом різних оркестрів України, вів клас труби Київської консерваторії (1920–1923 рр.). В училищі навчався також Б. Кричевський – майбутній професор класу флейти Харківської консерваторії то багато інших.

Наведені факти свідчать про важливу роль музичного училища у справі підготовки і формування консерваторської виконавської і педагогічної шкіл м. Харкова. Саме тому 1917 року на базі Харківського музичного училища була заснована консерваторія. Одночасно у 1917–19 рр. у Харкові працювала консерваторія ім. Римського-Корсакова, створена на базі Філармонічного товариства під керівництвом відомого піаніста і диригента М. Біхтера.

Головним центром музичної освіти м. Харкова залишалася консерваторія, яка 1924 року була реформована у музично-драматичний інститут. Відділ

духових і ударних інструментів існував спочатку при кафедрі струнних інструментів, яка була сформована в консерваторії 1921 року, і лише 1968 року отримав статус самостійної кафедри.

Формування харківської духової виконавської школи було пов'язано з загальним розвитком музичної культури, з діяльністю оперного театру та появою нових творчих колективів у місті, з постійною потребою у високопрофесійних виконавцях і педагогах. Перед керівництвом відділу духових інструментів Харківської консерваторії поставали нові художньо-методичні завдання, які вимагали й інших підходів щодо їх вирішення.

По-перше, треба було відмовитися від порочної практики викладання, коли один викладач мав вести дві – три спеціальності, специфіка яких суттєво відрізнялася. Як зазначає доктор мистецтвознавства В. Посвалюк: „... у вищому навчальному закладі таке сумісництво вже стає неможливим через те, що викладання спеціальності, в силу своїх особливостей, потребує більш досконалого володіння усіма виконавськими навиками. Висуваються більш високі критерії до якісного володіння звуком, технічної досконалості, знання стилістики творів різних напрямків та часів, штрихової культури” [4, с.133].

Першим викладачем в класі тромбона і труби був **Дмитро Йосипович Катанський** (1864 – 1927). Ще під час навчання у харківському музичному училищі Дмитро відрізнявся вже неабиякими музичними здібностями, свідченням чого був тромбон, подарований йому за відмінні успіхи у навчанні. Після відкриття Харківської консерваторії він стає завідувачем відділом духових інструментів та викладачем класу тромбона і труби. **Методичні принципи Д. Катанського** формувалися під впливом московської тромбонної школи, і, перш за все, В. Блажевича, з яким він мав постійні творчі контакти.

Незадовго до смерті Д. Катанський передав свій клас тромбоністу оперного театру **Михайлу Челпанову**, який, за спогадами колег, хоча і не мав академічної освіти, проте був зарахований викладачем в консерваторію завдяки прекрасному володінню інструментом. Однак, відсутність міцної теоретичної бази спонукала М. Челпанова покладатися на заняття зі студентами виключно на власний практичний досвід. Інтуїтивне відчуття музики, що виконувалася, стало важливим фактором під час занять зі студентами. Безумовно, емпіричний підхід до всіх складових виконавського процесу, без наукового обґрунтування різних проблем гальмувало розвиток музикантів. В той же час, фанатична відданість своїй справі, наполегливість викладача, судячи з відгуків, давали непогані педагогічні результати. 1932 року М. Челпанов залишив клас і протягом 1933–35 рр. клас тромбона і студентський духовий оркестр очолював **Натан Григорович Рахлін** (1905 – 1979), згодом відомий радянський диригент, Народний оркестр СРСР, професор.

Після переїзду Н.Рахліна до Києва 1935 року, клас тромбона очолив **Митрофан Корнійович Корнєєв** – військовий диригент з м. Суми.

За свідченням музикантів, які навчалися у М. Корнеєва, характерним методичним принципом цього викладача було проведення після уроку аналізу виконавського процесу. М. Корнеєв вимагав від своїх учнів проаналізувати недоліки виконання і методи їх усунення, рекомендував низку вправ, направлених на подолання технічних труднощів, а також різнопланові інструктивні матеріали щодо розвитку окремих технічних навичок.

Протягом 1939 – 50 років ХХ ст. клас тромбона Харківської консерваторії вів досвідчений музикант симфонічного оркестру *Микола Йосипович Кошиць* (1908 – 1950).

Основні педагогічні принципи М. Кошиця ґрунтувалися на послідовності розвитку всіх компонентів виконавського апарату тромбоніста. Великої уваги М. Кошиць надавав систематичній та цілеспрямованій роботі над виконанням гам, як одного з визначальних факторів формування і розвитку всього комплексу виконавських засобів музиканта. У процесі виконання гам педагог уважно спостерігав за роботою правої руки виконавця, координацією рухів язика та виконавського дихання. Наполегливість та вимогливість викладача поєднувалася у нього з доброзичливістю та невимушеністю.

Після М. Кошиця клас тромбона очолив *Валентин Октавіанович Туський* (1908–1977). Ім'я В. Туського добре відоме музикантам-тромбоністам України. Його шлях музиканта-виконавця дуже схожий з багатьма духовиками, які здобули початкову фахову освіту у військових духових оркестрах, удосконалюючись у подальшому в професійних навчальних закладах і оркестрах. По закінченню війни В.Туський працює солістом-тромбоністом симфонічного оркестру при Харківській філармонії, набуваючи виконавського досвіду. Багатьох диригентів вражала оркестрова манера Туського. Його впевненість під час гри, точний розрахунок динаміки і характеру звуковидобування створювали відчуття опори при виконанні складних оркестрових епізодів, об'єднуючи басовий регістр всього оркестру. Невід'ємною частиною творчого життя цього музиканта стала педагогічна діяльність, яка була пов'язана з Харківською консерваторією. М'який, делікатний в спілкуванні зі студентами, він умів створити на уроках спокійну обстановку, що сприяла творчій роботі.

Відмітною рисою його методики була опора на російську тромбову школу, зокрема на традиції московської виконавської школи В. Блажевича. Разом з тим, В. Туський, як педагог, швидко реагував на все нове, прогресивне, що з'являлося у науково – методичному просторі, перевіряючи якусь методику на собі, після чого рекомендував, чи, навпаки, забороняв своїм учням застосовувати нововведення. Розвиваючи творче відношення до музики, полістилістичне музичне мислення, він готував учнів не стільки до наступних іспитів чи заліків, скільки до майбутньої професійної діяльності. І не випадково результат його роботи був завжди досить високим. Протягом його майже двадцятирічної педагогічної діяльності з його класу вийшли багато талановитих музикантів, серед них

Ю. Еленкриг – викладач класу тромбона (1965 – 1971 рр.), М.Резван – відомий музикант, концертмейстер групи тромбонів оркестру Харківської філармонії, викладач консерваторії (1970 – 1972 рр.).

Протягом 1972 – 1992 рр. клас тромбона у консерваторії вів *Борис Іванович Бакатанов* (народився 1936 р.), випускник Воронежської військово-музичної школи й Новосибірської консерваторії (1964 року закінчив клас доцента Г.І Степанова). *На формуванні педагогічних принципів Б. Бакатанова* значною мірою позначився вплив російської тромбової школи і, перш за все, московської її гілки (В. Блажевич, В. Щербинін, П. Чумаков). В основу його творчого методу покладено вміння поєднання двох аспектів сучасної педагогіки – оволодіння технікою виконавства, створення завдяки щоденним вправам міцного та рухомого амбушура, а також систематична робота над оркестровим і сольним матеріалом. В. Бакатанов добре засвоїв творчі досягнення фундаторів радянської тромбової школи В. Блажевича, В. Щербиніна, П. Чумакова і став їх достойним послідовником. Талановитий виконавець і педагог, він з 1972 р. і по сьогодні викладає у Харківській середній спеціальній музичній школі, виховавши значну кількість музикантів-духовиків.

Певний час, а саме з 1973 по 1978 клас тромбону у консерваторії вів *Ізраїль Григорович Ганзбург* (1923 – 1995 рр.), Учасник війни, музикант військових оркестрів. 1952 р. закінчив Харківську консерваторію з класу тромбона (М.О. Кошиця, згодом, В. Туського). Працював артистом оркестру в творчих колективах м. Харкова; був членом Всеукраїнської музичної спілки. Серед його кращих учнів слід відзначити А. Новікова, Л. Виноградова та ін.

З 1978 р. і по сьогодні клас тромбону і туби веде ст. викладач *Олег Вікторович Федорков* (1952 р.н.). Початкову музичну освіту здобув у Харківській середній музичній школі-інтернаті (клас тромбона В.Ф. Мартинюка). 1975 року закінчив Московську консерваторію з класу тромбона (педагог М.И. Зейналов); 1983 року – асистентуру стажування у Московській консерваторії (керівник – проф. М.М. Зейналов); 2009 року захистив кандидатську дисертацію на тему „Український ансамбль тромбонів у контексті світового музичного мистецтва”; кандидат мистецтвознавства.

О. Федорков веде плідну педагогічну роботу. Її основа – особистий приклад і передача учням власного виконавського досвіду; веде науково – методичну роботу. Педагогічну діяльність успішно поєднує виконавською, яка проводиться за трьома напрямками: сольне, ансамблеве і оркестрове виконавство. За роки роботи у вищому навчальному закладі він постійний керівник і учасник студентського квартету тромбонів, який є лауреатом і дипломантом багатьох конкурсів і фестивалів. У складі симфонічного і оперного оркестрів гастролював у багатьох країнах Європи. О. Федорков і багато його учнів – лауреати і дипломанти різних конкурсів виконавців.

На формування тромбового виконавства позитивно вплинула композиторська творчість, що

визначає подальше удосконалення гри на інструменті. Поступове підвищення виконавського рівня музикантів стимулює українських композиторів щодо створення музики для солюючих духових інструментів та ансамблю. Значний внесок у збагачення репертуару для тромбона зробив харківський композитор В. Пацера, творчість якого позитивно вплинула на подальше зростання виконавської майстерності тромбоністів. Характерною ознакою творчого почерку композитора є схильність до емоційного драматизму та зосередженої лірики, вільний розвиток мелодичних ліній, незалежних від правил тональності. Ним створено багато творів для тромбона і ансамблю тромбонів. Серед найбільш яскравих творів симфонія „Алофони” для квартету тромбонів, струнних та ударних інструментів (2002 р.) і сюїта в стилі блюз „Граємо для вас” для п’яти тромбонів. Харківські композитори Т. Хмельницький, О. Протопопова, Б. Севастьянова, плідно працюють у жанрі оригінальних творів для тромбових ансамблів та тромбона „solo”.

Отже, завершуючи аналіз етапів розвитку харківської школи тромбона слід підкреслити історичну обумовленість тісних зв’язків її з російською музичною культурою. Розвиваючись протягом тривалого часу в єдиному культурному просторі, тромбове виконавське мистецтво набуло чимало спільних рис щодо методики навчання, традицій виконання класичних творів, трактування оркестрових труднощів тощо. Значний вплив на формування харківської школи тромбону склали виконавські і педагогічні принципи представників московської тромбової школи – В. Блажевича, В. Щербиніна, П. Чумакова, а в подальшому й школи М. Зейналова.

В той же час, у процесі розвитку харківське професійне тромбове виконавське мистецтво набуває національного колориту. Український елемент його тісно пов’язаний з формуванням вітчизняного концертного й педагогічного репертуару, з традиціями духової української школи В. Яблонського, О. Добросердова, В. Гараня тощо. *Сучасна харківська*

тромбової школи вирізняється яскравою піднесеною манерою гри, застосуванням широкого динамічного діапазону, виразністю та емоційністю, майстерним використанням всіх виражальних компонентів та позиційної техніки (альтернативних позицій).

Підсумовуючи огляд етапів становлення Харківської школи тромбона можна констатувати, що визначальним фактором її формування і розвитку стали традиції, закладені ще у XIX сторіччі І. Вітковським та І. Лозинським. Цей процес становлення набув подальшого розвитку завдяки творчій діяльності братів А. і Ю. Юр’янів, що передали творчу естафету викладачам консерваторії Д. Катанському, М. Челпанову, Н. Рахліну, М. Корнеєву, які визначили шляхи подальшого формування харківської школи тромбону. У повоєнний період творчо-педагогічна діяльність М. Кошиця, В. Туського, Б. Бакатанова та І. Ганзбурга створила передумови для значного підвищення виконавського рівня, розширення репертуару, поглиблення науково-методичної роботи тощо.

У 80-х роках XX ст. розгортається педагогічна діяльність нової плеяди талановитих музикантів, серед яких слід відзначити вихованця Московської консерваторії О. Федоркова – доцента класу тромбона і туби Харківської консерваторії, кандидата мистецтвознавства, лауреата всесоюзного конкурсу.

Аналіз наведеного матеріалу свідчить про успішний розвиток харківської школи тромбону і широкі перспективи щодо її подальшого удосконалення.

Література:

1. Богданов В. Історія духового музичного мистецтва України від найдавніших часів до поч. XX ст.: Монографія / В. Богданов. – Х.: „Основа”, 2000. 287 с.
2. Історія Української РСР: у 8 т, 10 кн. – К., 1979. – Т. 2. – 591 с.
3. Квітка-Основ’яненко Г. Зібрання творів: у 7 т. – К. 1981. – Т. 4. С. 90 – 103.
4. Посвалюк В. Мистецтво гри на трубі в Україні: Монографія. /Посвалюк В. КНУКІМ. К.: „НВФ „Інтеграл”. 2006. – 399 с.